

В. М. ГРЫІБ

**УПЛЫУ ТЭМПЕРАТУРНАГА РЭЖЫМУ НА ПРАЦЯГУ ВЕГЕТАЦЫИ
НА РЭКАМБІНАЦЫЙНЫЯ ПРАЦЭСЫ
У ГІБРЫДАУ ЯЧМЕНЮ ПРЫ СЕЛЕКЦЫИ НА ЯКАСЦЬ**

У працэсе эвалюцыі расліны выпрацавалі сістэмы рэагавання на той або іншы фактар асяроддзя. Наяўнасць такіх сістэм дапускае наяўнасць генетычнага кантролю, які дэтэрмінуе іх функцыяніраванне, а значыць, генатыпічнага і метабалічнага полімарфізму. Апошніе паказвае на тое, што можна весці селекцыю на павышэнне ўстойлівасці да дадзенага фактара дзякуючы назапашванню генаў гэтых сістэм. З другога боку, мяркуеца, што калі селектуемая прыкмета (лік каласкоў у коласе) дэтэрмінуетца ў асноўным структурнымі генамі, то яна менш схільная да фенатыпічнай зменлівасці.

Такім чынам, існуюць два шляхі дасягнення экалагічнай стабільнасці прыкмет. Абодва яны рэалізујуцца адным і тым жа чынам: патрэбны ўмовы, пры якіх генатып «зможа» або «вымушаны» назапасіць або нават стварыць некаторы лішак генатыпічных і метабалічных фактараў, якія адсунуць парогі рэагавання паніженнем урадлівасці. Арганізм нібы ацэнівае тыповасць асяроддзя, інтэгруючы яго адхіленні ад оптымуму ў час усяго антагенезу і «запамінаючы» іх у выглядзе адпаведных змен метабалізму, якія ў свою чаргу прыводзяць да рэкамбінацыйных змен [1]. «Антагенетычная памяць» прайяўляецца ў выглядзе змен рэкамбінацый пры ўздзеянні экалагічных фактараў на вегетатыўныя стадыі развіцця. Такім чынам, «антагенетычная памяць» з'яўляецца адным з важнейшых звёнаў у сістэме арганізма — асяроддзе, якія вызначаюць судносіны паміж патэнцыяльнай і свабоднай «генетычнай зменлівасцю» [2]. Вынікі нашых папярэдніх экспериментаў паказалі, што вырошчван-

Т а б л і ц а 1. Характарыстыка зыходных форм

Лінія	Колькасць клетак на парастак, $n=19^4$		Вышыня расцял., см	Даўжыня коласа, см	Лік кала- скоў, шт.	Маса зярнят, г	
	праз 24 гадз	праз 48 гадз				з галоўна- га коласа	з рас- ліны
224	35,2 $\pm$ 1,4	58,1 $\pm$ 1,7	89,1	7,8	22,5	0,9	2,4
129	43,5 $\pm$ 2,1	53,9 $\pm$ 4,1	119,7	8,7	26,4	1,2	3,0
A-88-4	50,0 $\pm$ 3,2	70,4 $\pm$ 4,6	97,7	11,2	26,2	1,4	3,4
Інтэнсіўны	48,3 $\pm$ 1,6	61,2 $\pm$ 3,4	54,8	7,1	27,0	1,2	3,8
98	34,3 $\pm$ 2,1	59,2 $\pm$ 1,4	94,0	7,4	20,2	0,9	2,2
Іда	—	—	68,0	6,9	24,0	1,2	3,8
дг 180	58,3 $\pm$ 1,7	72,5 $\pm$ 2,2	52,0	5,3	12,0	0,6	2,3
HVS 91/76	—	—	64,0	7,2	27,0	1,2	4,1

не гібрыдаў F_1 і F_2 пры розных фотатэрмічных рэжымах выклікае змены ў сінтезе гардзінавага бялку на ўзоруны трансляцыі яго генетычнага коду.

Мэтай дадзенай работы было вывучыць ступень уплыву тэмпературнага рэжimu на працягу антагенезу на рэкамбінацыйныя працэсы ў гібрыдаў яравога ячменю па марфалагічных прыкметах, а таксама па адзнаках якасці. Матэрыялам у даследаваннях служылі гібрыды F_1 — F_3 камбінацый скрыжавання, пералічаных у табл. 2, 3. Зыходныя формы пададзены ў табл. 1. Тэрмічныя рэжымы ажыццяўляліся ў дзвюх кліматычных камерах, у якіх дзень быў з 6 да 24 гадз пры адных і тых жа крыніцах асвятлення і з аднолькавай інтэнсіўнасцю асветленасці. Тэмпературны рэжым мянялі ў працэсе антагенезу. «Халодны» рэжым склаў ноч — дзень 10—13, потым 14—17 і 19—22°C. «Гарачы» рэжым быў створаны тэмпературамі ноч — дзень 15—18, 20—23 і 23—26°C.

У абедзвюх камерах вырошчвалі гібрыды F_1 адных і тых жа камбінацый скрыжавання ў перыяд верасень — снежань. Са студзеня па красавік у гэтых жа камерах з такімі ж рэжымамі вырошчвалі F_2 . Насенне ў F_2 высявалі ў поле з плошчай жыўлення 15×5 см. Пасеў праводзілі ўручную, крайня расліны ў радзе не ўлічваліся, на астатніх быў зроблен біяметрычны аналіз па ўсіх марфалагічных прыкметах. Разлічвалі наступныя параметры: сярэдняе значэнне $\bar{x}$, памылку сярэдняга, сярэдняе квадратычнае адхіленне σ , каэфіцыент варыяцыі V (%), межы зменлівасці, асіметрыю і эксцэс.

У дадзеным артыкуле абмяркоўваюцца толькі значэнні паказчыка асіметрыі, таму што яны найлепшым чынам адлюстроўваюць мэту эксперыменту. Акрамя таго, у полі вывучаецца гібрыды дадзеных камбінацый скрыжавання, якія не праходзілі тэрмічнага ўздзеяння. У табл. 2 паказаны рэзультаты аналізу гібрыдных папуляцый F_3 . Трэба адзначыць, што першыя дзве камбінацыі скрыжавання праяўляюць гетэрозіс у F_1 і трансгресіўную зменлівасць у F_2 і F_3 па шмат якіх аналізуемых адзнаках — вышыні раслін, шыльнасці і даўжыні коласа, масе зярняўкі і масе зярнят з галоўнага коласа і з адной расліны. Прычым абедзве зыходныя формы — Інтэнсіўны і HVS 91/76 характарызуюцца высокай прадукцыйнай кусцістасцю і здольнасцю да шыльнага цэнозу. Магчыма, таму гібрыдныя папуляцыі F_3 з абеддвух рэжымаў маюць дадатную асіметрыю аднолькавага напрамку (1,17 і 1,28) па гэтай прыкмете. Па вышыні раслін таксама з абеддвух рэжымаў асіметрыя мае аднолькавае адхіленне. Гэта сведчыць пра тое, што гетэрозіс па вышыні замацоўваўся слаба; большасць генатыпаў заставалася нізкарослай. Верагодныя адрозненні ў дадзенай камбінацыі назіраюцца па даўжыні коласа, колькасці каласкоў і зярнят у коласе.

У камбінацыі Іда×дг (дыгаплоід) 180 у абедзвюх гібрыдных папуляцыях размеркаванне генатыпаў блізкае да нармальнага. Верагодная асіметрыя назіраецца па даўжыні коласа з «халоднага» рэжыму. Па колькасці каласкоў і ліку зярнят у коласе асіметрыя мае супрацьлеглыя знакі. У камбінацыях $129 \times$ Інтэнсіўны і 88-4×дг 180 назіраюцца дамінантна-рэцесіўныя ўзаемадзеянні па аналізуемых прыкметах. Гібрыдныя папуляцыі F_3 па вышыні раслін, даўжыні коласа маюць верагодную асіметрыю толькі з «халоднага» рэжыму. Па ліку каласкоў асіметрыя верагодная з абеддвух рэжымаў, але з супрацьлеглым знакам. У дадзеных камбінацыях скрыжавання сам дамінантна-рэцесіўны характеристар узаемадзеяння абумоўлівае наяўнасць асіметрыі. Такім чынам, адсутнасць асіметрыі з «гарачага» рэжыму па вышыні расліны, а таксама па даўжыні коласа ў $129 \times$ Інтэнсіўны абумоўлена ўплывам тэмпературнага рэжиму вырошчвання. З гэтага рэжыму больш генатыпаў, ідэнтычных да Інтэнсіўнага і дг 180, што, мусіць, звязана з большай ступенню ксероморфнасці іх морфаструктур, чым у другіх зыходных форм у гэтых парах скрыжавання, г. зн. тут рэакцыя на тэрмफактар была не на ўзоруны прыкметы, а на ўзоруны расліны ў цэлым. Гэта пацвярджаюць і па-

Таблица 2. Паказыкі асіметры

Прыкмета, камбінацыя скрыжавання	Вышыня раслін		Даўжыня коласа		Колькасць каласкоў	
	I	II	I	II	I	II
Інтэнсіўны×HVS 91/76	-0,28*	-0,21	0,32**	0,01	0,18	-0,28*
Іда×дг 180	0,13	0,07	0,38**	0,19	0,49**	-0,69**
129×Інтэнсіўны	0,49**	0,15	0,26*	0,09	1,16**	-0,23**
A-88-4×дг 180	0,31*	0,13	0,55**	0,33*	0,91**	-1,28**
98×дг 180	+0,08	-0,41*	0,61**	-0,79**	0,28*	0,55**
Інтэнсіўны×224	+0,23	-0,23	-0,09	0,30	-0,62**	0,30*

З а ў в а г а . I — халодны, II — гарачы рэжым.

* Верагодна пры 5%; ** пры 1%.

казыкі асіметрыі па прадукцыінай кусцістасці, дзе з «гарачага» рэжыму асіметрыя вышэйшая, чым з «халоднага».

Прыкмета маса зяннят з расліны, якая з'яўляецца інтэгральным паказыкам у палявых умовах з абодвух рэжымаў, ва ўсіх аналізуемых камбінацыях скрыжавання паказала верагодную дадатную асіметрию. Ва ўсіх папуляцыях з невялікай частатой вышчапляліся аднасцябловыя з непрадукцыіным коласам расліны, таму адносна іх зрух быў верагодным і дадатным.

Дзве камбінацыі A-88-4×дг 180 і Іда×дг 180 ацэньваліся на колькасць лізіну ў зерні. Выяўлена, што працэнт генатыпаў, якія перавышаюць 100 мг лізіну на адну расліну, ад ліку высокалізінавых пасля «гарачага» фону склаў 45,3, пасля «халоднага» — 63,9 у камбінацыі Іда×180. Для гібрыдаў 88-4×дг 180 гэты паказык адпаведна складае 58,8 і 77,6%, г. зн. з «халоднага» рэжыму лізінавыя формы былі больш ураджайнімі. Гэта сведчыць пра тое, што тэмпературны рэжым у працэсе вегетацыі верагодна ўплывае на рэкамбінацыйныя працэсы ў гібрыдаў ячменю.

На базе ліній F₄ адабраных па прадукцыінасці лізіну адзначаных камбінацый былі атрыманы новыя гібрыды на адну расліну. Пры гэтым скрыжоўваліся лініі з «халоднага» і «гарачага» рэжымаў. Першае пакаленне зноў вырошчвалі ў кліматычных камерах пры розных тэрмічных рэжымах. У табл. 2 прадстаўлена розніца значэнняў па марфалагічных прыкметах у працэнтах да «гарачага» рэжыму. Яна адлюстроўвае рэакцыю гібрыдаў F₁ на ўплыў тэрмफактару на працягу вегетацыі. Як відаць з табл. 3, сярод узоруў, якія вывучаліся, ёсьць гібрыды з неверагодным адрозненнем велічыні прыкмет паміж «халодным» і «гарачым» рэжымамі. Гібрыды, у якіх розніца неверагодная, відаць, нясуць гены ўстойлівасці да тэрмфактару або ў генетычным контролі гэтых прыкмет пераважаюць структурныя гены. У тых камбінацыях, дзе назіраюцца рознай ступені верагодныя адрозненні па прыкметах, зыходныя формы або не маюць генаў ўстойлівасці да тэрмфактару, або ў іх (прикмет) генетычным контролі асноўная доля належыць рэгулятарным генам. У кожным выпадку выкарыстанне розных тэрмарэжымаў у антагенезе дазваляе выявіць камбінацыі скрыжавання, найменш адчувальныя да дадзенага фактара асяроддзя. Гібрыды з неверагодным адрозненнем прыкмет паспявалі адначасова на абодвух рэжымах. Іншыя ж праяўлялі значныя адrozненні па працягласці вегетацыйнага перыяду.

Такім чынам, атрыманыя вынікі дазваляюць заключыць, што тэмпературны рэжымы ў працэсе антагенезу ўплываюць на рэкамбінацыйныя працэсы ў гібрыдаў ячменю. Гэты ўплыў адбываецца як праз экспрэсію

ті брыдных папуляцый F_3

Колькасць зярнят		Прадукцыйная кусцістасць		Маса зярнят, г			
I	II	I	II	з галоўнага коласа		з расліны	
				I	II	I	II
0,11	-0,27*	1,17**	1,28**	0,12	-0,02	1,65**	1,70**
0,21	-0,21	1,12**	0,62**	0,25*	0,07**	1,33**	1,22**
1,63**	-0,23*	0,66**	1,05**	1,01**	0,04**	0,83**	1,52**
-0,01	-0,08	0,92**	1,26**	0,41**	0,27*	1,33**	1,71**
0,03	-0,33*	1,08**	1,27**	0,24*	0,68**	1,49**	0,45**
-0,58**	-0,35*	0,93**	1,86**	2,69**	0,08	1,01**	1,96**

Т а б л і ц а 3. Рэакцыя гібрыдаў F_1 на розныя тэмпературныя рэжымы (разница значэнняў прыкметы з двух рэжыму, аднесеная да «гарачага» рэжыму), %

Камбінацыя скрыжавання	Вышыня расліны	Даўжыня коласа	Лік каласкоў	Лік зярнят	Прадукцыйная кусцістасць	Маса зярнят	
						з коласа	з расліны
213×109	19,3	4,9	8,0	7,2	5,99	15,4	6,47
96×213	18,5	20,4	13,7	14,0	3,4	33,3	20,6
188×189	24,5	0	2,3	7,5	33,3	0	3,1
87·9·9·9×96	25,8	9,2	20,0	12,1	4,2	18,2	3,1
213×110	28,8	4,7	4,8	12,2	0	160,0**	45,0**
10·15·9·283	29,7	18,7	13,1	10,7	25,0	57,0**	61,0**
213×58	39,3*	14,7	16,8	39,5**	28,5	65,0**	164,0**
283×88·9·2	43,9**	13,1**	20,0**	22,3**	0	11,1	30,4**
190×213	43,8**	35,7**	55,3**	—	44,4**	—	20,8
189×188	52,4**	10,1	13,1	36,8**	7,7	17,6	16,6

* Верагодна пры 1%; ** пры 5%.

генатыпа ў цэлым аднаго з бацькоў, так і на ўзроўні асобнай або некалькі прыкмет, што дазваляе выкарыстоўваць тэмпературныя рэжымы вырошчвання ў селекцыі яровага ячменю.

Summary

It is shown that temperature conditions during ontogenesis influence the recombination processes in barley hybrids, and that this influence occurs both via expression of the whole genotype of a parent and the level of a single trait.

Літаратура

- Жученко А. А. Экологическая генетика культурных растений. Кишинев, 1980.
- Жученко А. А., Король А. Б. // Рекомбинация в эволюции и селекции. М., 1985.
- Гриб О. М., Гриб С. И. // Рекомбиногенез, его значение в эволюции и селекции: Мат. Всесоюз. конф., октябрь, 1985. Кишинев, 1986. С. 203—206.
- Рокицкий П. Ф. Введение в статистическую генетику. Минск, 1974.

БелНДІ земляробства

Паступіў у рэдакцыю
22.07.91